

Kitap İncelemesi - Book Review

Işıl R. IŞIKLIKAYA-LAUBSCHER*

İki Dünya Arasında: Yaşamdan Ebediyete Zeugma'da Evler ve Mezarlar, Kutalmış Görkay (ed.), 412 sayfa, renkli resimli, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ISBN: 978-625-405-170-8.

Between Two Worlds: The Houses and Tombs of Zeugma from Life to Eternity, Kutalmış Görkay (ed.), Serra Somersan (trans.), 412 pages, colour pictures, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ISBN: 978-625-405-171-5.

Zeugma'da yürütülmekte olan arkeolojik çalışmaların sonuçlarını genel okuyucuya sunmayı hedefleyen bu yayında, kentteki evler ve ebediyet evleri olarak adlandırılan mezarlar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Editörlüğünü Zeugma kazı başkanı Prof. Dr. Kutalmış Görkay'ın üstlendiği eserin ilk bölümlerinde Zeugma evlerinin genel özellikleri, mimarisi, bu evlerdeki yaşam biçimi, *graffitolar*, mozaikler ve duvar resimleri K. Görkay tarafından kaleme alınmış; bunu takiben sikke, seramik, cam ve pişmiş toprak figürinler gibi kontekst buluntuları ile Geç Antik dönem evleri, bu konuların uzmanlarınca ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Kitabın son iki bölümünde ise Zeugma'daki nekropoller ve mezarlar ile son yıllarda ortaya çıkarılan bir aile mezarı tanıtılmıştır. Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde basılmış olan kitap çok sayıda renkli fotoğraf, üç boyutlu canlandırma ve çizim içermektedir, ayrıca metnin sonunda arkeolojik terimleri ve özel isimleri içeren geniş bir sözlük, güncel yayınların listelendiği bir kaynakça ve dizin yer alır. Sert kapak ciltte 412 sayfadan oluşan eser, ikinci hamur kağıda tümüyle renkli olarak basılmıştır ve 32,8 x 24,3 cm ölçülerindeki yatay formatıyla keyifli bir okuma deneyimi sunmaktadır.

Sunuş kısmında Zeugma'nın coğrafi konumu ve tarihsel önemi vurgulanmış, ayrıca kentte yaşayan ve farklı etnik kökenlere sahip grupların kültürel özelliklerinin arkeolojik kalıntılara nasıl yansıdığına dikkat çekilmiştir. Bunu, "**Tarihte Zeugma**" başlıklı bir bölüm izlemektedir. MÖ yaklaşık 300'de Fırat Nehri üzerinde Seleukeia ve Apameia olmak üzere karşılıklı iki kent olarak kurulmuş olan ve Eski Yunanca'da "geçit" anlamına gelen Zeugma, Hellenistik dönemde Seleukos Krallığı'na ait önemli bir askeri ve ticari merkezdir. MS 17 yılında Roma hakimiyetine giren kent, bu dönem boyunca ticaret merkezi, lejyon yerleşkesi ve Fırat'ın karşı kıyısındaki Parthlar'la diplomatik görüşmelerin yapıldığı bir sınır kenti olmanın yanı sıra, fiziki ve görsel mimarisi ile bölgede Roma İmparatorluğu'nun gücünü temsil eden bir propaganda merkezi olarak öne çıkar. MS 252/253'teki Sasani saldırısı kenti büyük ölçüde tahrip etmiş, daha sonraki yüzyıllarda bu alandaki yerleşim ancak kırsal nitelikli olarak devam etmiştir. MS 4. yüzyıldan sonra Hıristiyanlaşan kentte Iustinianus döneminde mevcut sur duvarlarının onarıldığı bilinmektedir. MS 7. yüzyılda kısa bir süre İslam orduları tarafından fethedildiği düşünülen kentteki yerleşim olasılıkla MS 9. - 11. yüzyıllara kadar sürmüştür ve MS 11. yüzyılda nihai olarak sona ermiştir.

* Işıl R. Işıklıkaya-Laubscher, Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Archäologische Wissenschaften Abt. I, Klassische Archäologie, Norbert-Wollheim Platz 1, D-60323 Frankfurt am Main. <https://orcid.org/0000-0003-3637-6635>. E-mail: isil.isiklikaya@gmail.com / isiklikaya@em.uni-frankfurt.de

Kentin “Araştırma tarihçesi” ve “Zeugma’da yürütülen yeni araştırmalar” iki ayrı bölüm halinde sunulmuştur. Araştırma tarihçesinde 18. yüzyıldan bu yana Batılı gezginlerin kentte ve yakın çevresinde yürüttüğü araştırmalar özetlenmiş, ayrıca 1987 yılından itibaren Gaziantep Müze Müdürlüğü denetiminde yürütülen ve Birecik Barajı’nın inşaaı ile hız kazanan kurtarma kazıları kısaca tanıtılmıştır. 2005 yılından bu yana kentteki araştırmalar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Ankara Üniversitesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyeleri tarafından yürütülmektedir. Bu kapsamda kentte Hellenistik dönem öncesine ait kalıntıların araştırılması, yerleşimin Hellenistik ve Roma dönemleri boyunca değişen karakterinin tespit edilmesi, kozmopolit toplumsal ve kültürel yapısının incelenmesi ve buluntuların ait oldukları tarihsel kontekst içinde yorumlanması amaçlanmıştır. Son dönemdeki kazı ve yüzey araştırmalarının öne çıkan sonuçlarından bazıları şunlardır: Kentte Hellenistik, Erken Roma İmparatorluk ve Justinianus dönemlerine tarihlenen üç sur sistemi tespit edilmiştir. Kentin akropolisini oluşturan Belkıs Tepe’de gerçekleştirilen sondajda ele geçen ve M.Ö. 10./9. yüzyıllara tarihlenen hiyeroglif yazıtlı parçalar, bu alandaki yerleşimin Demir Çağı’na uzandığını ortaya koymaktadır. Belkıs Tepe’de yer alan tapınak yapısında üç mimari evre tanımlanmış olup bunlar sırasıyla MÖ 2./1. yüzyıllar, MS 1. yüzyıl ve MS 9./10. yüzyıllara tarihlenmiştir. Aynı alanda varlığı daha önceden bilinen kült heykelleri üzerinde yapılan yeni tespitler ile son dönem çalışmalarında bulunan anıtsal heykel parçalarının değerlendirilmesi sonucunda Belkıs Tepe’deki kutsal alan ile burada tapınım gören tanrılar ve Hellenistik dönem kraliyet ailesi üyeleri hakkında yeni görüşler ileri sürülmüştür.

Zeugma evlerinin ele alındığı bölümler kitabın ağırlık noktasını oluşturur. Bu kapsamda öncelikle “Zeugma Roma dönemi evlerine genel bir bakış” sunulmuştur. Zeugma’nın konut alanları, kozmopolit yapıya sahip kent sakinlerinin özel hayatlarına ışık tutmanın yanı sıra ev sahiplerinin etnik ve sosyal kimliklerine dair izler taşıması bakımından önemlidir. Kentteki evlerin büyük bir kısmı MS 1. yüzyıldan MS 3. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmış olup planları zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Zeugma evlerinde Yunan ve Roma ev tiplerinin harmanlanarak yöresel iklime uygun hale getirildiği görülmektedir. Bitişik nizamlı ve kısmen kayaya oyulmuş olan bu evler, peristil şeklinde düzenlenmiş bir orta avluya açılan kışlık ve yazlık yemek salonları (*triclinium*), yatak ve dinlenme odaları (*cubiculum*), evin beyine ait çalışma odaları ile mutfak ve kilerden oluşur. Yazlık yemek salonları ile yatak odalarının zemini genellikle mozaik, duvarları ise fresklerle kaplanmıştır; ayrıca artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla MS 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren evlerin

açık avlularının (*impluvium*) da mozaikle döşendiği, bu sayede yağmur sularının sarnıçlara aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Roma döneminde, evlerdeki en önemli sosyalleşme ve eğlence aracı sayılan yemek davetleri, kitapta “**Convivium’lar ve mekânlar**” başlıklı bir bölümde ele alınmıştır. Zeugma evlerinde elit misafirlerin ağırlandığı yemek salonları olan *triclinium*lar, *convivium* kültürünün mimariye ve mimari dekorasyona nasıl yansıdığını en iyi gösteren örnekler arasında yer alır. Eski Yunanca’da “birlikte içmek” anlamına gelen *symposionun* Roma kültüründeki karşılığı olan *convivium*, “birlikte yaşamak” anlamına sahiptir. Yemek salonlarında genellikle U formunda yerleştirilen divanlara (*kline*) uzanan misafirlere yemek ve şarap ikramı yapılır; katılımcıların antik Yunan kültürüne uygun eğitimlerini (*paideia*) yansıtabilecek şekilde edebiyat, tarih, felsefe ve mitoloji gibi entelektüel konularda sohbet edilir ve davet sahibi tarafından kiralanan müzik, mim ve tiyatro gösterileri seyredilirdi. Zeugma evlerindeki *triclinium*lar da buna uygun olarak dekore edilmiş olup buradaki taban mozaiklerinde tragedya ve komedyya oyunları ile edebi *novellalardan* etkileyici sahneler betimlenmiş, duvarlarda ise sahne cephesini çağrıştıran çok katlı düzenlemeler ve hizmetkar betimleri tercih edilmiştir. Zeugma evlerindeki bu zengin mimari dekorasyon dili, ev sahiplerinin eğitimini, maddi imkanlarını, sosyal ve entelektüel birikimini yansıtanın yanı sıra kentin bölgede eğlence sektörü için önemli bir merkez olduğunu göstermesi bakımından önem taşır.

“**Evlerin sakinleri, bölünmüş evler, mekanlar ve yaşantılar**” başlıklı bölümde kentte elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda Zeugma evlerindeki yaşam tarzı tarihi bağlam içinde irdelenmiştir. Yazarın ‘evlerin sakinleri’ olarak adlandırdığı insanlar hem ev sahiplerini hem de onların geniş çevresine ait kişileri içerir. MS 252/253 yıllarında gerçekleşen Sasani saldırısı Zeugma’daki yaşamı ani bir kesintiye uğrattığından özellikle evlerdeki birçok buluntu dönemin donmuş tanığı niteliğindedir. Yazıtlar, günlük kullanım eşyaları ve duvarlardaki *graffitolar* başka olmak üzere kentte ele geçen buluntular, Sasani saldırısı öncesinde ev sakinlerinin çoğunlukla Eski Yunanca konuşan, Yunan-Roma kültürünü benimsemiş kişiler olduğuna işaret eder; ayrıca Sami ve Latin kültürünün etkileri de görülmektedir. Evlerin mimarisi, özellikle evlerdeki bölünme ve genişlemeler de Zeugma’daki aile yapısını yansıtır. Buna göre Zeugma’daki evlerin çoğu, birkaç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aileler tarafından kullanılmıştır. Diğer taraftan bazı evlerin farklı dönemlerde bölündüğü ve daha küçük alanlara sahip alt yaşam birimlerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Kentin Romalılaşma sürecinde Zeugma’da konuşlanmış iki lejyonun büyük rolü bulunmaktadır. “**Evlerde ve mezarlarda askeri kültürün izleri**” başlıklı bölümde kentteki bu askeri varlığın, sivil yaşam içerisindeki yeri irdelenmiştir. Evlerde ele geçen buluntular arasında yer alan askeri eşya, ekipman ve teçhizatlarla, duvarlara kazınmış olan *graffitolar* ve tekil define buluntuları bunun en belirgin örnekleridir. Kentte, askeriyede görev yapmış ve buradan emekli olmuş kişilere ait mezarlara da rastlanır. Mezar sahibinin askeri kimliği buradaki yazıtlarla ya da mezar sahibinin betiminde kullanılan askeri pelerin (*khlamys*) ve fibula (*tutulus fibula*) gibi görsel öğelerle vurgulanmıştır. Roma lejyonlarının, buldukları kente maddi, mimari ve kültürel alanlarda katkısı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte askeri kültürün Zeugma’nın sivil yaşamındaki varlığı, Roma askeri birliklerine mensup kişilerin buradaki yerel halk ile etkileşim içinde olduğuna, kentteki elit ailelerin kızlarıyla evlenebildiğine, hatta kimilerinin kent içerisindeki evlerde yaşamış olabileceğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

“Konuşan duvarlar: Evlerde resimsel ve yazılı graffito’lar” başlıklı bölümde ev sakinleri ya da onların yakınları tarafından fresklerin ve mimari öğelerin üzerine sonradan yapılmış olan resim ve yazılar ele alınmıştır. Kazıma (*graffito*) ya da boyama (*dipinto*) tekniğinde yapılmış bu ifadelerin içerikleri, buldukları mekanın işlevinin yanı sıra yapan kişinin yaş grubu, kimliği, etnik kökeni, eğitimi, kullandığı dil, sosyal statüsü ve ilgi alanları ile duygu ve temennilerini birinci elden yansıtır. *Graffito*lar evlerin hemen hemen tüm odalarında karşımıza çıkmaktadır. *Triclinium*larda ağırlıklı olarak *convivium*a dair metin ve görseller, Yunan ve Latin edebiyatından dizeler, gladyatör ya da süvari betimleri gibi askeri içerikli sahneler ile tekerleme, bulmaca ve övgüler tespit edilmiştir. *Cubiculum*larda ve özellikle yeni evli çiftler için hazırlanan odalarda, çifte hayırlı yaşam ve aile reisine soyunun devamı yönünde iyi dilekler yer alır. *Gynaikeion*larda günleri ifade eden çentik biçiminde kazımalar, Antik Yunan edebiyatında iyi meziyetleriyle tanınan kadın kahramanların (*heroine*) betimlerine eşlik eden isimler ve çocuk sahibi olmak ya da uzaktaki eşin sağ salim dönmesi gibi endişe ve dilekler görülür. Yazılı *graffito*larda anılan isimler çoğunlukla Eski Yunanca olmakla birlikte Latince ve Sami isimler ile bir adet Musevi kökenli isim de tespit edilmiştir. Resimsel *graffito*ların ortak özelliği ise avlu ve koridor gibi açık mekanlarda yer almalarıdır; bu durum yazar tarafından söz konusu çizimlerin gökyüzündeki tanrılar ve demonlar tarafından daha kolay görülmesinin arzulandığı şeklinde yorumlanmıştır.

“Renklerle yaşamak: Zeugma evlerinde duvar dekorasyonları” başlıklı bölümde Zeugmalılar’ın zengin ve lüks yaşantısına tanıklık eden duvar dekorasyonları incelenmiştir. Çeşitli tekniklerde uygulanmış duvar resimleri ile mermer ve taş izlenimi veren üç boyutlu *stucco*lardan oluşan duvar ve tavan dekorasyonları, Zeugma’daki evlerin tahmin edebileceğimizden çok daha renkli bir şekilde ve ender bulunan hammaddelerle bezenmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Uygulanan konu ya da motifler mekanların işlevlerine göre belirlenmiş ve renk seçiminde mekan içerisindeki ışık dengesi dikkate alınmıştır. Buna göre evlerin umuma açık bölümlerindeki duvarlar genellikle daha gösterişli bir şekilde bezenmişken, mahrem nitelikli dinlenme ve yatak odalarında daha sade düzenlemeler tercih edilmiştir. Açık avlularda bahçe izlenimi veren bitki ve kuş motifleri ile evin bereketini simgeleyen konular, misafirlerin ağırlandığı *triclinium*larda hizmetkar betimleri ile sahne cephesini çağrıştıran çok katlı düzenlemeler, *gynaikeion*larda ise kadınların dünyasına ait sembolik figürlerin kullanılmış olması dikkat çekicidir.

“Zeugma Roma evlerinde mozaikler” başlıklı bölümde bugüne kadar kentte ortaya çıkan ve gerek in situ halde korunan gerekse Zeugma Mozaik Müzesi’nde sergilenmekte olan mozaik döşemeler mimari bağlarına göre tek tek ve detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kitabın en kapsamlı bölümünü oluşturan bu bölümde her mozaik için öncelikle döşemenin buluntu yeri ve koruma geçmişi aktarılmış, ardından mozaikin mimari ve arkeolojik kontekstine dair gözlemler, döşemeyi oluşturan panoların genel tanımı, figürlü sahnelerin ikonografik ve ikonolojik değerlendirmesi ile yazar tarafından sunulan tarihlendirme teklifleri sunulmuştur. Bu bağlamda, yeni buluntular ve halihazırda bilinen figürlü sahnelerin kapsamlı birer incelemesinin yanı sıra bu sahnelerin edebi metinler doğrultusunda yeniden yorumlanması kitabın bilimsel anlamda en önemli katkılarından biridir. MS 2. yüzyıl ile 3. yüzyılın başlarına tarihlenen Zeugma mozaiklerinde işlenen konular mekanların işlevlerine uygun olarak seçilmiş olup ev sahibinin eğitim, ilgi alanı ve kişisel tercihlerini yansıtmaktadır. *Triclinium* mozaiklerinde dönemin sevilen edebiyat eserlerinden sahnelerin betimlenmiş olması, Zeugma’daki eğlence sektörünün önemini vurgular, ayrıca söz konusu

eserlerin sahnelenmek suretiyle sonraki kuşaklara aktarıldığına işaret eder. Yatak odası gibi mahrem sayılan mekânlarda genellikle aşk ve evlilikle ilgili sahneler betimlemiş olup bunların bir bölümünün çiftlere hediye olarak evlilik öncesinde aileler tarafından yaptırılmış olabileceği belirtilmektedir. Peristil ve *impluvium*larda ise genellikle deniz tanrıları ve suyla ilgili sahneler tercih edilmiştir.

Çiğdem Gençler-Güray tarafından kaleme alınan “**Küçük şeylerin büyük anlamı: Evlerdeki küçük buluntular**” başlıklı bölümde ev kontekstlerinden ele geçen ve boyutları itibariyle küçük buluntu olarak tanımlanan objeler incelenmiştir. Kemik, metal, ahşap, taş, cam, ya da pışmış toprak gibi farklı malzemelerden yapılmış olan bu objeler zengin bir form yelpazesine sahiptir. Metinde mimari aksamlar, mobilya ve mobilya parçaları, temizlik ve kişisel bakım aletleri, oyuncaklar, yazı gereçleri, tarım, ticaret ve zanaatla ilgili aletler ile askeri silah ve teçhizatlar olarak gruplandırılmış olan buluntular, Zeugma’da yaşayan insanların günlük hayatları hakkında birinci elden bilgi sağlaması bakımından önemlidir.

“**Dinsel bayramlar ve gelenekler: Terrakotta figürinlerin ev yaşantısı bağlamında değerlendirilmesi**” başlıklı bölüm İlder Tanrıverdi tarafından hazırlanmıştır. Zeugma’da ele geçen figürinler MÖ 4. yüzyıl - MS 4. yüzyıl arasına tarihlenir. Terrakotta figürinlerin genel olarak tapınak ve kutsal alanlarda, mezarlarda ve ölüyle ilişkili ritüellerde, ev içi kült ritüellerinde, oyuncak olarak ya da *apotropeik* amaçlı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Buna uygun olarak Zeugma’da ele geçen örnekler de evin koruyucu tanrıları, ev içindeki kült ritüelleriyle ilişkilendirilen tanrısal figürinler, ata kültü ile ilişkilendirilen ya da tanrı heykelcikleri olarak yorumlanan yarı uzanmış halde *symposion* katılımcısı olarak betimlenmiş figürinler, dekoratif amaçlı masklar, *apotropeik* ya da şifa dileme amaçlı grotesk figürler, minyatür altınlar ve Hellenistik döneme tarihlenen Pers atlı figürinlerinden oluşmaktadır. Geniş bir yelpazeye yayılan bu buluntu grubu, Zeugmalılar’ın kent kültürü ve inanışlarının yanısıra günlük yaşamın bir parçasını oluşturan bayram ve ritüellerin açıklanması bakımından önem taşır.

“**Roma’nın doğu sınırında değişen ekonomik dengeler: Sikke buluntuları ışığında Zeugma**” başlıklı bölümde Fatih Toumpan, 1992 yılından bu yana kentte yürütülen kazılarda ortaya çıkan sikkeleri değerlendirmiştir. Kentte tekil veya define niteliğinde toplu olarak ele geçen toplam 6.300 sikkenin yüzde 81’i Erken Roma dönemine (MS 1.-3. yüzyıllar), geri kalan yüzde 19’u ise Hellenistik, Part-Sasani, Geç Roma, Bizans ve İslami dönemlere aittir. Ağırlıklı olarak Roma evlerinde ele geçen ve defineler dışında büyük bölümü bronz sikkelerden oluşan bu buluntu grubunun en erken örnekleri Seleukoslar dönemine ait Antiokheia darplarıdır. MS 1.-3. yüzyıllar arasında tarihlenen sikkeler ağırlıklı olarak Roma eyalet sikkeleri olup darp yerleri itibariyle zengin bir coğrafi çeşitlilik göstermekte ve kentte Roma hakimiyetiyle birlikte artan askeri ve ticari hareketliliğe işaret etmektedir. Bu buluntular arasında 3.750 gümüş sikkeden oluşan ve MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlenen Tetradrachmi Definesi öne çıkar. Zeugma, Antoninus Pius döneminden (MS 138-161) MS 3. yüzyılın ortalarına kadar aralıklarla kendi kent sikkelerini de basmıştır. Kentte ele geçen Roma İmparatorluk sikkelerinin sayısı ise oldukça azdır. MS 252/253’teki Sasani saldırısından sonraki döneme ait az sayıdaki sikke buluntusu arasında *antoninianus* ve *follis*ler öne çıkmaktadır. MS 4. yüzyılda sayıca artan ve ağırlıklı olarak Antiokheia darbu olan sikke buluntuları MS 5. yüzyıldaki ekonomik kriz nedeniyle yeniden azalır. Bizans sikkesi olarak Anastasius dönemine (özellikle

MS 498 sonrasında) ait Konstantinopolis darpları görülür. MS 636'da bölgenin Arap hakimiyetine girmesinden sonraki sikke buluntuları ise sırasıyla Emevi, Abbasi ve Osmanlı dönemlerine aittir.

“Seramik buluntuları ışığı altında Zeugma’da mutfak ve beslenme kültürü” başlıklı bölüm Ayşe Fatma Erol ve Safiye Aydın tarafından kaleme alınmıştır. Kentte ele geçen seramiklerin yanı sıra arkeobotanik ve arkeozoolojik incelemeler, Erken İmparatorluk döneminden Geç Antik döneme kadar olan zaman diliminde Zeugmalılar’ın mutfak kültürü ve değişen beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi sağlar. Roma İmparatorluk dönemine (özellikle MS 1.-3. yüzyıllar arasında) tarihlenen buluntular arasında gıdaların karıştırılması ya da ezilmesi için kullanılan *mortarium*lar, açık ve kapalı formlardan oluşan Suriye kökenli pişirme setleri *Brittle Ware* ve *Pompeii Kırmızı Astarlı Kapları* olarak adlandırılan seramik grupları öne çıkmaktadır. Karbonlaşmış tohumlar üzerine yapılan analizler kentte buğday, mercimek ve bezelyenin yanı sıra bol miktarda zeytin ile çeşitli meyve ve sebze türlerinin tüketildiğini gösterir; hayvansal gıda olarak ise sığır, koyun, keçi ve domuz etinden yararlanılmıştır. Bu buluntular, Roma döneminde kozmopolit bir nüfusa sahip olan Zeugma’da, geleneksel beslenme alışkanlıkları ile Romalı yaşam tarzının bir arada sürdürüldüğüne ve yeni lezzetlere açık bir beslenme kültürünün varlığına işaret etmektedir.

“Işığı ve rengi şekillendirmek: Zeugma cam buluntuları” başlıklı bölümde Öznur Semiz, Zeugma antik kentinde ele geçen cam buluntuları dönemlerine ve işlevlerine göre incelemiştir. Antik dönemde lüks tüketim malzemesi niteliğindeki cam buluntuların değerlendirilmesi, bu malzemenin Zeugma’daki kullanım yoğunluğunu, kullanım alanlarını ve kentin bölgesel / bölgelerarası ilişkilerini yansıması bakımından önem taşır. Döküm ve üfleme olmak üzere iki farklı teknikte üretilmiş olan cam buluntular, sofraya kapları (özellikle içki kapları), kozmetik şişeleri, saklama kapları, aydınlatma gereçleri ile diğer objeler (örn. oyun taşı, *tessera* ve emaye) şeklinde gruplandırılmıştır. Teknik ve üslup özelliklerinin yanı sıra kentteki iki önemli tahribat tabakası (MS 252/253 Sasani saldırısı ve MS 636 Arap istilası) esas alınarak tarihlenen bu buluntular Hellenistik dönem, Erken ve Orta Roma İmparatorluk dönemleri, Geç Roma / Erken Bizans dönemi ve İslami döneme ait örnekler içerir. Buna göre MS 1.-3. yüzyıllar arasında ve MS 4.-6. yüzyıllar arasında kentte cam tüketiminin yoğunlaştığı ve çeşitlilik kazandığı anlaşılmaktadır. Öne çıkan örnekler arasında Roma dönemi cam ustalarından Ennion’un kalıbından çıkmış “Sidon tarzı”nda bir cam kap parçası, Doğu Akdeniz stilinde işlenmiş damlacık şişeleri ve hurma biçimli şişeler ile Roma dönemine ait Sasani işi şarap kaseleri sayılabilir. Zeugma ve Dura-Europos’ta ele geçen cam malzemenin genel olarak benzerlik göstermesi ise bu iki kent arasındaki yakın ilişkiye ve Fırat havzasında bölgesel üretim yapmış atölyelerin varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Mesut Dilaver tarafından kaleme alınan **“Zeugma’nın Geç Antik dönem evleri: Sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler”** başlıklı bölümde öncelikle tarihsel arkaplan sunulmuş, ardından kentin Geç Antik dönemdeki sosyal, kültürel ve ekonomik değişimi irdelenmiş ve son olarak Zeugma’daki Geç Antik dönem evleri genel özellikleriyle tanıtılmıştır. Kentin Geç Antik dönem tarihini etkileyen iki önemli olay MS 252/253’teki Sasani istilası ve MS 636’daki Yermük Savaşı’nı takiben bölgenin Arap hakimiyetine girmesidir. MS 4.-6. yüzyıllar arasında Zeugma’daki yerleşimin en belirgin özelliği, Yunan-Roma kültürünü benimsemiş entelektüel halkın yerini tarımla uğraşan, kırsal nitelikli bir nüfusun almış olması ve artık resmi din olan Hristiyanlığın etkisidir. Bu dönemde daralan kentin sınırları Iustinianus dönemine tarihlenen yeni

bir sur sistemi ile belirlenmiştir. Kent genelinde dağınık bir yerleşim modeli tercih edilmiş olup basit planlı evler, peristil ya da açık bir avlu etrafında düzenlenmiş evler, çiftlik evleri ve villalar gibi farklı ev planları tespit edilmiştir. Zeugma evleri, peristil ve avlu kullanımı ile çok katlılık açısından Anadolu ve Suriye'deki örneklerle benzeşirken apsidal formlu toplantı salonları, hamam ve *latrina* gibi mekanlar ya da taban mozaikleri ve *opus sectile* gibi mimariye bağlı dekorasyon öğelerinin bulunmayışı ile bu örneklerden ayrılır. Mimari dekorasyonda kullanılan Hıristiyan motifleri kentte yaşayanların dini ve kültürel kimliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir; diğer taraftan Zeugma'daki Geç Antik dönem evlerinde Antakya ve Haleplibahçe'deki gibi pagan kültürünü sürdüren entelektüel bir zümreye ait izlere rastlanmaması dikkat çekicidir. Seramik buluntuları doğrultusunda yerleşimin MS 7. yüzyılda Erken İslami dönem saldırıları ile sekteye uğradığı ancak belirli alanlarda MS 9. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. MS 11. yüzyıla kadar kilise kayıtlarında adı geçen kent, bu tarihte askeri önemini kaybetmiş ve buradaki yerleşim nihai olarak sona ermiştir.

“Ebediyet evleri: Zeugma’da nekropoller ve mezarlar” başlıklı bölümde Hüseyin Yaman sembolik bir yakıştırma ile *domus aeterna* (ebediyet evi) olarak tanımlanan mezarlar ve burada ele geçen plastik eserler doğrultusunda Zeugma halkının ölümle ilgili inanç ve ritüellerini, toplumsal ve kişisel tercihlerini, ve mezarların kentin sosyal yapısını nasıl yansıttığını incelemiştir. MÖ 3. yüzyıldan MS 3. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan Zeugma nekropollerinde ana kayaya açılmış basit sanduka mezarlar (*khamosorion*), ana kayaya açılmış oda mezarlar (*hypogeum*), tümülüsler, lahitler ve urneler gibi çeşitli mezar tipleri tespit edilmiştir. Yaygın mezar tipi, çoklu gömülerin yapıldığı, tek ya da iki odalı *hypogeum*lar olup bu mezarların ön odası Roma evlerindeki *vestibulum*, bunun gerisindeki ana oda ise *triclinium*u andıracak şekilde tasarlanmıştır. Gömüler, duvarlardaki *arcosolium* ve/veya *loculus*ların yanı sıra zeminde oyulmuş basit teknelerin içine yerleştirilmiştir. Mezar stelleri, kabartmalar, büstler ve tam boy heykellerde genellikle ölen kişinin portre betimi işlenmiştir; bunun yanı sıra kartal ve sepet gibi cinsiyeti ifade eden semboller ve yazıtlar da mezar sahibi hakkında bilgi sağlamakta ve bu kişilerin nasıl hatırlanmak istediklerine işaret etmektedir. Buna göre Zeugma'daki mezarlar ve mezar buluntuları kentin kozmopolit yapısını doğrular niteliktedir. Mezar yazıtları ağırlıklı olarak Eski Yunanca olup az sayıdaki lahitte Latince kullanılmıştır; buna uygun olarak mezar sahiplerinin isimleri de Yunan-Makedon, Latin ve Sami isimlerinden oluşur. Mezar stelleri ve kabartmalarda erkekler Yunan-Roma kıyafetleri ile betimlenmiştir; kadınların ise hem batı hem de doğu geleneğinde giyimli oldukları görülür. Bu durum, Zeugma'da yaşayan ya da buraya yerleşen Yunan-Roma kökenli erkeklerin yerel kökenli kadınlarla evlendiklerini ve bu kadınların öz kimliklerini giyim tarzlarıyla ifade ettiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kutalmış Görkay tarafından kaleme alınan **“Areisteos’un aile mezarı”** başlıklı bölümde 2019 yılında Zeugma'nın güney nekropolünde ortaya çıkarılan bir mezar yapısı tanıtılmaktadır. *Hypogeum* tarzındaki bu mezar, arka duvarı kayaya oyulmuş bir *vestibulum* (ön oda) ve tümüyle kayaya oyulmuş bir mezar odasından oluşmaktadır. Ölen kişilerin anıldığı taziye odası niteliğindeki *vestibulum*da bazıları portre betimi içeren toplam 24 mezar steli ve tam boy heykel tespit edilmiştir. Betimsel soyağacı (*mnemeion*) niteliği taşıyan bu portre galerisindeki heykeller üslup özellikleri doğrultusunda Traianus döneminden (MS 98-117) Severus dönemine (MS 193-211) kadar uzanan geniş bir aralığa tarihlenir. Mezar yazıtları genellikle Eski Yunanca olup Suriye bölgesine özgü

bir şekilde ölen kişiler hakkında fazla bilgi içermez. Bunlar arasında muhtemelen aile mezarının ilk sahibi olan Aristeos ve eşi ile *legio III Scythica* mensubu olarak Zeugma'ya gelen ve Aristeios'un ardıllarından biriyle evlenerek bu aileye dahil olduğu anlaşılan Vales öne çıkmaktadır. Gerideki mezar odasında *arcosolium*lar içine oyulmuş mezar tekneleri bulunur, ortada ise ölünün üzerine yerleştirilerek taziyelerin kabul edildiği bir platform yer almaktadır. Aristeos'un aile mezarı, Zeugma'daki mezar yapıları ile evler arasındaki benzerlik, ölü gömme ritüelleri, nesiller arası aktarım ve aile içerisindeki hiyerarşiye dair ilginç veriler sağlamanın yanı sıra söz konusu mezar alanının askeriyeye hizmet etmiş Zeugmalı aileler için kullanılmış olabileceğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, "İki Dünya Arasında: Yaşamdan Ebediyete Zeugma'da Evler ve Mezarlar" başlıklı kitapta kentte yürütülen ilk araştırmalar, 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen kurtarma kazıları ve 2005 yılından bu yana yürütülen sistematik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları kapsamlı bir şekilde ele alınarak bir arada sunulmuştur. Bu çalışmalar sırasında elde edilen veriler Zeugma'nın tarih sahnesindeki yeri, kentsel gelişimi, Zeugmalılar'ın yaşam tarzını ve ölümle ilgili inanış ve uygulamalarını yansıtan tematik başlıklar halinde irdelenmiştir. Zengin mozaik buluntularına bağlı olarak günümüzde öncelikle mozaik varlığı ile gündeme gelen Zeugma antik kentindeki evlerin ve mezarların bir bütün olarak ele alınması ve mevcut verilerin tarihsel bağlamları içerisinde yorumlanması kitabın en önemli katkılarından biridir. Metin, bilimsellikten ödün vermeksizin genel okuyucunun anlayabileceği yoğunlukta hazırlanmıştır. Kitap, bazıları özel ışıklandırma yöntemleriyle çekilmiş çok sayıda fotoğraf ve çizimin yanı sıra bilimsel veriler doğrultusunda hazırlanmış 3 boyutlu canlandırmalar ile zenginleştirilmiş olup bu görseller, kentin antik dönemdeki görünümünün okuyucunun gözünde canlanmasını mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak her seviyede okuyucu, öğrenci ve uzmanın keyifle yararlanacağı bir kaynak kitap ortaya çıkmıştır.